

ТЕМА 12. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

План

1. Поняття, підстави та види звільнення від кримінальної відповідальності.
2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.
3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.
4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.
5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.
6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

1. Кримінальне законодавство України містить *інститут звільнення від кримінальної відповідальності* – розділ IX КК України, в якому розкрито правові підстави та порядок, визначено конкретні види звільнення особи від кримінальної відповідальності. Одночасно КК України не міститься визначення поняття звільнення від кримінальної відповідальності.

У вітчизняній кримінально-правовій літературі висловлюються різноманітні думки з приводу розуміння правової природи та сутності звільнення від кримінальної відповідальності.

Для розуміння сутності та змісту інституту звільнення від кримінальної відповідальності важливо знати, що *звільнення від кримінальної відповідальності* – це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила КП, обмежень її прав і свобод, визначених КК України. Звільнення особи від кримінальної відповідальності відбувається в судовому порядку, виключення – звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону України про амністію чи акта помилування.

Підставою застосування тієї чи іншої форми звільнення від кримінальної відповідальності завжди служить вся та сукупність передумов (обставин), які законом визначені для відповідної форми звільнення:

- 1) можливість виправлення винного без застосування кримінального покарання, за допомогою одних лише заходів громадського впливу;
- 2) невелика суспільна небезпечність вчиненого діяння;
- 3) невелика суспільна небезпечність винної особи.

Розрізняють звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених КК України:

- а) у Загальній частині;
- б) у Особливій частині.

Ч. 2 ст. 44 КК України встановлюється, що питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України (в

Загальній та Особливій частинах), здійснюється виключно судом у порядку, встановленому законом, що відповідає вимогам ст. 29 Конституції України.

В розділах III, IX Загальної частини КК України встановлені такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності:

- 1) добровільна відмова від доведення КП до кінця (ст. 17 КК України);
- 2) дійове каяття (ст. 45 КК України);
- 3) примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК України);
- 4) передача винного на поруки (ст. 47 КК України);
- 5) зміна обстановки (ст. 48 КК України);
- 6) закінчення строків давності (ст. 49 КК України);

Крім вказаних, в Особливій частині КК України передбачені так звані *спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності* (ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 6 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311 КК України та ін.).

Крім означених видів звільнення від кримінальної відповідальності виділяють:

1. в залежності від того, чи покладаються на особу якісь обов'язки після звільнення від відповідальності, чи ні:

– *умовні підстави* – це такі підстави, коли особа звільняється від кримінальної відповідальності при умові, що протягом певного строку вона буде поводитися певним чином (ст. 47 КК України);

– *безумовні підстави* – це такі підстави, коли особа звільняється від кримінальної відповідальності без всяких умов (остаточні і безповоротні: ст.ст. 45, 46, 48 і 49 КК України).

2. в залежності від того, правом чи обов'язком суду є звільнення від кримінальної відповідальності:

– *обов'язкові (імперативні) підстави* – це такі підстави, коли у суду не має права вирішувати питання про звільнення від відповідальності на власний розсуд (ст.ст. 45, 46, 49 КК України);

– *необов'язкові (факультативні) підстави* – це такі підстави, коли у суду є право вирішувати питання про звільнення від відповідальності на власний розсуд (ст.ст. 47, 48 та ч. 4 ст. 49 КК України).

2. Відповідно до ст. 45 КК України «*Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення КП щиро покалася, активно сприяла розкриттю КП і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду*».

Корупційними КП відповідно до примітки до ст. 45 КК України вважаються КП, передбачені ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також КП, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368-369² КК України

КП, пов'язаними з корупцією вважаються КП, передбачені статтями 366², 366³ КК України.

Поняття *дійове каяття* є комплексним і складається з наступних ознак:

по-перше, щире каяття особи, винної у вчиненні КП, тобто вона засуджує свою кримінально протиправну поведінку, щиро шкодує щодо спричиненої шкоди, співчуває потерпілим, визнає свою вину за усіма законно висунутими проти неї пунктами обвинуваченнями, дає правдиві показання по ним, демонструє готовність понести законне покарання;

по-друге, активне сприяння розкриттю КП, яке передбачає, окрім дачі правдивих показань відносно особистих діянь, повідомлення всіх відомостей, що мають істотне значення для розкриття і розслідування КП, а також усунення заподіяної КП шкоди.

Наприклад, відомості про всіх співучасників, знаряддя і засоби вчинення КП, речові докази, викрадене майно, їх місцезнаходження, причини та умови, що послужили вчиненню КП тощо.

Активне сприяння розкриттю КП може полягати і в наданні особистої допомоги в пошуках речових доказів, викраденого, свідків, співучасників тощо.

Ухилення від повідомлення органам дізнання, слідства та суду будь-яких відомостей, важливих для успішного розкриття і розслідування КП, виключає активне сприяння розкриттю КП як обставини звільнення від кримінальної відповідальності;

по-третьє, повне відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди. Межі та розміри відшкодування заподіяних винним збитків визначаються на підставі зібраних по справі об'єктивних доказів.

При виконанні винним усіх умов дійового каяття, звільнення її судом від кримінальної відповідальності являється *безумовним* незалежно від наявності або відсутності на це згоди потерпілого.

Перші три умови відносяться до поведінки особи після вчинення нею КП. Крім них передбачені ще дві, так звані *об'єктивні обставини*:

перша – це вчинення КП особою вперше;

друга – вчинене КП є кримінальним проступком або необережним нетяжким злочином, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

3. Відповідно до ст. 46 КК України «*Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних*

КП, КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду».

Умовами звільнення від кримінальної відповідальності є:

по-перше, примирення винної особи з потерпілим, тобто добровільна відмова останнього від претензій до винного і наміру добиватися притягнення його до кримінальної відповідальності, що повинно відповідним чином закріплюватись у матеріалах кримінального провадження. Мотиви примирення з боку потерпілого значення не мають. Примирення повинне бути добровільним. Для примирення неважливо, хто був його ініціатором, та якими мотивами керувався;

по-друге, відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди.

Примирення повинно бути з *потерпілим* – фізичною особою, якій КП заподіяна фізична, моральна або майнова шкода і яка визнана потерпілою постановою в рамках кримінального провадження, а не з будь-якою іншою особою, що її представляє, за винятком смерті потерпілого, коли потерпілими визнаються його близькі родичі або він в силу хронічного психічного захворювання не є дієздатним і його інтереси представляють його законні представники.

Якщо потерпілій особі від 15 до 18 років, угоду про примирення з винною особою вона може укласти лише за згодою своїх батьків або осіб, що їх замінюють (усиновителі, удочерителі або піклувальники).

Крім них передбачені і *об'єктивні обставини*:

перша – це вчинення КП особою вперше;

друга – вчинене КП є кримінальним проступком або необережним нетяжким злочином, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

4. Відповідно до ст. 47 КК України «*Особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за*

їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку».

Для звільнення особи, винної у вчиненні КП, від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки, *необхідна наявність сукупності наступних умов:*

- 1) вчинення особою КП вперше;
- 2) вчинене КП відноситься до кримінального проступку або нетяжкого злочину, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;
- 3) винна особа щиро покаялась, що свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку. *Особу, яка не визнала себе винною у вчиненні КП, передавати на поруки не можна;*
- 4) наявність клопотання колективу підприємства або установи, організації про передачу їм винного на поруки;
- 5) наявність згоди винної особи про закриття кримінального провадження проти неї по цій підставі та передачі його на поруки колективу, який звернувся з клопотанням.

Відсутність хоча б однієї із зазначених умов тягне за собою відсутність підстав для звільнення винного від кримінальної відповідальності.

Наявність всіх зазначених умов створює підставу для суду для **можливості** (а не для обов'язкового) застосування звільнення від кримінальної відповідальності. *Це право, а не обов'язок суду.*

Причому, у разі звільнення від кримінальної відповідальності, воно є **умовним**, при якому особа протягом року повинна дотримуватися умов звільнення від кримінальної відповідальності: *виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру, не порушувати громадський порядок.*

Про те, що особа не виправдала довіру колективу, свідчать: систематичне або грубе порушення нею правил внутрішнього трудового розпорядку на підприємстві, в установі чи організації; невиконання зобов'язань щодо своєї поведінки, взятих на загальних зборах колективу; вчинення нового КП чи іншого правопорушення тощо.

Ухилення особи від заходів виховного характеру полягає в її намаганні уникнути виховного впливу колективу, залишенні з цією метою місця роботи або навчання та ін.

Порушення громадського порядку – це вчинення особою проступку (наприклад, із числа передбачених статтями 173, 173¹, 173² 174, 178, 179, 181,

181¹, 182, 183 КпАП України, за який на неї накладено адміністративне стягнення.

Якщо протягом року особа виконала умови звільнення від кримінальної відповідальності, лише тоді вона безумовно звільняється від кримінальної відповідальності і вважається несудимою.

Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України не звільняє винну особу від обов'язку відшкодувати матеріальні збитки, завдані нею, що також визнається однією з умов безумовного звільнення від кримінальної відповідальності.

У ч. 2 ст. 47 КК України передбачено, що у разі порушення умов передачі на поруки *особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинене нею КП.*

5. Відповідно до ст. 48 КК України: *«Особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних КП, КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною».*

Таким чином у ст.48 КК України передбачається дві самостійні комбінації умов як підстав, за яких суд може звільнити винну особу від кримінальної відповідальності, це:

- 1) вчинення особою КП вперше;
- 2) вчинене КП є кримінальним проступком або нетяжким злочином, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;
- 3) на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність;
або
 - 1) вчинення особою КП вперше;
 - 2) вчинене КП є кримінальним проступком або нетяжким злочином, крім корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

3) та на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Зміна обстановки, внаслідок якої вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність – це істотна зміна соціально-економічних, політичних або духовних засад життєдіяльності суспільства, яка відбувається незалежно від волі винної особи і внаслідок чого втрачається суспільна небезпечність не лише конкретного злочину, а й подібних йому діянь (наприклад, втрата діянням характеру суспільно небезпечного; втрата діянням характеру суспільно небезпечного при локальній зміні обстановки, що тягне за собою втрату суспільної безпеки лише окремого, конкретного діяння, вчиненого даною особою, (винахід нових ліків, що ефективно лікують раніше невиліковну інфекційну хворобу, при свідомому поставленні іншої особи в небезпеку зараження такою хворобою (ст. 130 КК України); офіційне визнання високоякісними лікарських засобів, які раніше застосовувалися без письмової згоди пацієнта (ст. 141 КК України); набуття спеціальної медичної освіти особою, яка раніше провела аборт без такої освіти (ст. 134 КК України); визнання виборів або референдуму неконституційними при вирішенні питання про відповідальність особи, яка порушила таємницю голосування (ст. 159 КК України); заборона певної політичної партії, діяльності якої раніше перешкоджала особа (ст. 170 КК України); виключення із переліку підакцизних товарів при вирішенні питання про відповідальність за незаконне їх виготовлення або збут (ст. 204 КК України) тощо).

Зміна обстановки, внаслідок якої особа, яка вчинила КП, перестає бути суспільно небезпечною – це об'єктивні зміни умов життєдіяльності такої особи, які позитивно і суттєво впливають на неї і свідчать про те, що вона не вчинятиме кримінально караних діянь у майбутньому (наприклад, на практиці до змін обстановки навколо особи, яка вчинила КП, відносять влаштування на роботу особи, яка вчинила КП з мотивів відсутності коштів для існування; звільнення особи з посади, що позбавляє її можливості вчинити нове КП з використанням такої посади; тяжке захворювання, що позбавляє можливості вчинити певні КП; переїзд на інше місце проживання та розрив зв'язків з кримінальним середовищем, під впливом якого особа вчинила КП; поміщення неповнолітнього до інтернату під контроль педагогів; усунення тяжких особистих обставин, під впливом яких було вчинене КП; припинення подружніх відносин, що стали причиною КП тощо).

Можлива і така зміна обстановки, коли у зв'язку зі зміною обстановки *суспільну небезпечність втрачає і саме діяння і особа, яка його вчинила*, що створює більше підстав для прийняття рішення судом про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України. Але це є *факультативне (необов'язкове) право, а не обов'язок суду*, яким він може, а не зобов'язаний скористатися у разі наявності не менше, а ніж трьох із вказаних в ст.48 КК України умов.

При прийнятті рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності особи у зв'язку із зміною обстановки суд повинен отримати на це згоду особи, щодо якої вирішується питання. У разі відсутності такої згоди провадження по такій справі здійснюється на загальних засадах.

6. У ст. 49 КК України передбачені обов'язкові та факультативні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, пов'язані із *закінченням строків давності*, що полягає у *перебігу певного часу* від дня вчинення особою КП (після 24:00 години дня вчинення КП) до дня набрання вироком законної сили, але не пізніше, ніж до 24:00 години останньої доби відповідного строку, термін якого залежить від ступеню тяжкості вчиненого КП, після чого суд мусить або має право звільнити особу від кримінальної відповідальності. Таке звільнення від кримінальної відповідальності є *безумовним*.

Ст. 49 КК України встановлено 5 строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності:

- 1) *два роки* – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;
- 2) *три роки* – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;
- 3) *п'ять років* – у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у п. 2;
- 4) *десять років* – у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) *п'ятнадцять років* – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила КП ухилилася від досудового розслідування або суду. У цих випадках *перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання, а з часу вчинення кримінального проступку – п'ять років*.

У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення КП минуло *п'ятнадцять років*.

Перебіг давності переривається, якщо до закінчення строків особа вчинила новий злочин, за винятком *нетяжкого злочину*, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі *на строк не більше двох років*.

Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, *вирішується судом*.

Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, *довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк*.

Давність не застосовується у разі вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 109-114², катування, передбаченого ч. 3 ст. 127, КП проти миру та безпеки людства, передбачених у ст.ст. 437-439, 442, 442¹ КК України.

У разі вчинення КП, передбаченого ст.ст. 151²-156¹, 301¹-303 КК України, стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи обчислення строків розпочинається з дня, коли така потерпіла особа досягла повноліття або, у разі її смерті, мала б досягти повноліття.

Питання до самоконтролю

1. Що є обов'язковим звільненням від кримінальної відповідальності?
2. Назвіть умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.
3. Коли переривається перебіг давності притягнення до кримінальної відповідальності?
4. У яких випадках особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям?
5. У яких випадках особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін?